

Федір Стоян,

пошукач Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України

АРХЕОГРАФІЯ АКТОВИХ ДОКУМЕНТІВ ТА БІБЛІОГРАФІЯ РУКОПИСНИХ КНИГ ЯК КАМЕРАЛЬНІ МЕТОДИ В ХІХ - 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

У статті проаналізовано шляхи розвитку камеральних методів опису документальних пам'яток українськими археографічними комісіями, що діяли в Україні у другій половині ХІХ - 30-х роках ХХ ст.: Київською археографічною комісією (Тимчасовою комісією для розбору давніх актів, 1843-1921); Археографічною комісією Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові (1894-1913); Археографічною комісією ВУАН (1919-1934); Археографічною комісією Центрального архівного управління УСРР (1928-1934).

На сьогодні одним з найважливіших методологічних постулатів науки є те, що історія і теорія будь-якої науки, будь-якого предмета пізнання не лише існують в органічній єдності, а й не можуть розглядатися окремо, оскільки без історії не можна окреслити межі предмета, а без теорії – його змісту. Тому вивчення шляхів становлення бібліографії та археографії як камеральних методик опису рукописного й архівного документа неможливо відмежувати від вивчення історії їхнього становлення як окремих дисциплін.

Протостадію бібліографії та археографії як методу реєстрації й опису бібліотечних і архівних джерел, документів та рукописних книг можна віднести до раннього писемного періоду історії людства. Бібліографію звичайно починають від списків «істинних та ложних книг», а археографію – від перших обліково-реєстраційних записів, що існували в Александрійській бібліотеці, та реєстрів у феодальних архівах. Для середньовіччя ж характерна синтезованість наукового знання й низький рівень розвитку комунікативних властивостей суспільства, зокрема в галузі обміну інформацією про документи. У зв'язку із низьким рівнем обміну інформацією методи опису документів упродовж століть змінювалися дуже повільно. Лише винахід друкування сприяв бурливому розвитку видавничої справи та породив, поряд з інвентаризацією, каталогізацію як

метод опису джерел, а бібліографію як форму довідника.

У період Просвітництва, коли гуманізується суспільство, розвивається світське знання, широко розгортається літературний процес і видавнича справа, з'являються приватні та університетські великі бібліотеки, виникає гостра суспільна потреба підготовки спеціальних довідників по фондах, каталогів видавництва і аукціонів. Зростаюча необхідність у науковому знанні та гуманістичній белетристичній літературі активізує сферу камеральної діяльності щодо книг і документів. Бібліографічна діяльність набуває соціально значущої функції в процесі обігу книжкової продукції та інформації про бібліотечні фонди.

Наприкінці ХVІІІ ст. необхідність в окремій сфері знань, що охоплюється книгознавчою діяльністю, осмислення її специфічності формує підґрунтя для розуміння бібліографії як науки про книгу в найширшому її сенсі. Таке розуміння бібліографії характерне для всіх перших теоретиків бібліографії кінця ХVІІІ – першої чверті ХІХ ст. [1]. На нашу думку, воно було закономірним етапом становлення науки про книгу, коли метод пізнання книги як об'єкта дослідження існував на первинному описовому рівні, описання окремої книги - інструментом пізнання окремого, а систематизація в бібліографії – пізнання загального.

Бібліотека та архів як соціальні інституції, що

зберігають документи, опинилися в різних умовах. Книга містила актуалізоване знання, тобто те, що вже було створено на вимогу суспільства і орієнтувалося на сучасний попит. У XVIII ст., коли основний вектор видавничої діяльності був спрямований на масове використання, це, значною мірою, й викликало появу бібліографії як методу. Книга як основний бібліотечний об'єкт являла собою об'єкт, інформаційно визначений для описання у зв'язку з наявністю вихідних даних, анотацій та передмов, допоміжного апарату.

В архівній справі описання тривалий час існувало як прийом, а не як метод. Архіви створювалися з орієнтуванням на збереження документів для реалізації державно-правових завдань й виконували меморіальну функцію.

Археографічні методи опису документальних джерел розвивалися паралельно з бібліографічними, хоча й дещо відставали в науково-практичному оформленні, у системі практичних прийомів та методів. Подокументний опис, прийнятий у бібліографії як основний, в археографії не був поширеним. Хоча поняття каталогізації та бібліографічного опису розмежувалися в бібліографії дуже швидко, в археографії впродовж тривалого часу існував синкретичний метод опису документів.

Достатньою мірою це визначалося величезними обсягами архівних документів, що зберігалися в різних канцеляріях за принципом надходження документів, і лише з виникненням державних архівів вони стали об'єктом каталогізації; тоді й почалося створення науково-довідкового апарату до них.

Наприкінці XVIII ст. в архівній справі основним методом описування документальних фондів був метод реєстраційно-охоронного опису. Він характерний для періоду зберігання книг у відомчих архівах при земських і гродських канцеляріях. Залежно від потреб канцелярій склалися внутрішні описи на документи окремих книг; до окремих документів групи чи багатьох книг збірки; списки, реєстри чи переліки всіх книг архіву. Ці «сумарії» документів мали функції посібників, що дозволяли орієнтуватися в змісті документів та склалися за хронологічною, або іменно-хронологічною ознакою. Документи обліковувалися за «інвентарним описом» (т. зв. «книги записні»).

Переведення документів з канцелярій до державних архівів поставило питання про створення уніфікованих систем опису архівних фондів, а оскільки масово це здійснювалося в кінці XVII – у XVIII ст., то оформлення методів археографічного опису документів почалося лише в XVIII ст.

Каталогізація як метод з'являється в Україні

наприкінці XVIII ст. Найдавніші подокументні описи виникають у нас в архіві Генеральної військової канцелярії в 70-х роках XVIII ст. Перший в Україні науково-довідковий апарат, що може характеризуватися як археографічний довідник, – це каталог Львівської збірки судово-адміністративних книг (1787-1800) [2].

Про становлення археографії та бібліографії як системи наукових знань щодо рукописної спадщини й актової документації можна говорити лише з XIX ст. Тоді, в період зацікавленості документальною історичною спадщиною, виникає термін «археографія» на означення спеціальної дисципліни; він розвивається у тісному зв'язку з науково-практичною діяльністю з пошуку, опрацювання та видання історичних нарративних і актових джерел. Найбільшого поширення цей термін набуває на початку XX ст. в колі істориків-архівістів та джерелознавців.

Однак мало хто з дослідників-археографів і джерелознавців звернув увагу на зв'язок цього терміна із терміном «бібліографія». Він виникає одночасно із зародженням та становленням бібліографії як спеціальної камеральної дисципліни в період, коли формувалися методи реєстраційного опису історико-культурної спадщини, актових документів та рукописних книг і стародруків.

Водночас бібліографи зберегли рудименти початкової спорідненості зазначених дисциплін, яка характеризувала практичну стадію наукового оформлення цих наук. У колі бібліографознавців і сьогодні існує впевненість у тому, що археографія є частиною бібліографії.

Термін «археографія» виникає за аналогією з термінами «бібліографія» і «палеографія», але проголошує відокремлення методик опису та публікації архівних і рукописних документів від дослідження рукописних пам'яток за почерками й від складання описів друкованої продукції.

В історіографії, джерелознавстві та архівістиці на походженні терміна «археографія» й досі зіткаються спірні погляди. Якщо порівняти застосування цього терміна різними спеціалістами, котрі працювали із джерелами, то побачимо різні підходи. Привертає увагу різне використання поняття «археографія» та надання йому досить суперечливого змісту.

Найдавніше застосування терміна «археографія» пов'язане з традицією описання та вивчення рукописних слов'янських пам'яток давньої писемності (зокрема, й конфесійних пам'яток).

Уперше походження терміна як спеціальний предмет дослідження історика-архівіста розглядається в статті російського дослідника С.В. Чиркова на початку 80-х років XX ст. [3].

Історія «термінологічного становлення» та формування української археографії у загальних

рисах уже простежувалася в працях Г.В.Боряка, де аналізуються тенденції розвитку археографії як дисципліни, що вивчає все коло питань, пов'язаних із введенням ретроспективного архівного та рукописного джерела в науковий обіг: пошук, опрацювання, наукове описування, складання описів, підготовка публікацій документів [4].

Г.В.Боряк вважає, що термін «археографія» з'явився, «значною мірою, стихійно під час загальних дезінтеграційних процесів, що характеризували історичну науку XIX ст., зокрема в ході відокремлення й розмежування спеціальних історичних дисциплін, але його зміст не визначався однозначно». Дослідник доводить, що навіть на початку XX ст., коли диференціація історичного знання вже визначила коло спеціальних наук, таких, як палеографія, архівістика, джерелознавство, – археографії надавали різного значення і трактували її в контексті дипломатики, архівістики, бібліографії, археології, віддаючи їй функції або пошуку і публікації, або «критичного описування» на стадії, що передувала історичному аналізу джерел [5].

Виникнення такого багатоаспектного поняття в цей період абсолютно закономірне й пояснювалося тим, що в умовах діяльності архівів другої половини XIX – початку XX ст. архівні матеріали практично не були зручно організовані та описані, а відкладалися значною мірою стихійно. Пошукові можливості в умовах недосконалих описів або їхньої відсутності були вкрай обмеженими. Розвиток науки та просвітництва, вищої школи того часу потребував проведення цілісного комплексу робіт, що дозволили б залучити архівні документи до науки та культури. Спорадичні публікації окремих писемних пам'яток й актового матеріалу кінця XVIII – першої половини XIX ст., здійснювані Імператорською академією наук у Санкт-Петербурзі та окремими ентузіастами, не могли задовольнити наукових потреб в архівній інформації. У середині XIX ст. спочатку в Петербурзі, а потім у Києві виникають археографічні комісії. В Україні створюються Київський центральний архів давніх актів (1852) та Історичний архів Харківського історико-філологічного товариства (1880).

Термін «археографія» спочатку застосовувався дуже широко – для описування, вивчення, підготовки до видання на основі спеціальних методик передачі тексту документів та проведення наукових досліджень на базі цих джерел. Власне так трактувалося завдання Тимчасової комісії для розбору давніх актів при Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторові, яка існувала впродовж 1843–1921 рр. й отримала назву Київської археографічної комісії [6]. Підготовлений Ф.Г. Лебединцевим до 25-річного юві-

лею Комісії огляд її наукової діяльності свідчить про те, що вона була спрямована на завдання розшуку та публікації архівних документів [7].

Методи камерального опису актового матеріалу в XIX ст. концентрувалися в методиці складання заголовків. Перші питання про методи описування та уніфікацію заголовків пам'яток виникли під час підготовки подокументних публікацій актів адміністративно-судових установ України в серії «Памятники, издаваемые Временной комиссией по разбору древних актов» [8]. У розробці методик взяли участь видатні археографи, професори Київського університету, які готували різні томи серії, зокрема М.Д. Іванишев, В.Ф. Домбровський, Ф.Г. Лебединцев, М.О. Максимович, М.Й. Судієнко, М.В. Стороженко, М.Ф. Владимирський-Буданов, І.М. Каманін, М.В. Довнар-Запольський, М.Н. Ясинський та інші члени й головні редактори Комісії, котрі працювали в ній у різні роки.

Заголовок розглядався як камеральний елемент едиційної археографії, що відбиває в концентрованому й узагальненому вигляді інформацію документа, котрий публікується. Стосовно актових джерел, як і рукописних книг, едиційна археографія XIX ст. не виробила чітких засад складання заголовків до публікацій, оскільки публікатори звертали увагу передусім на зміст документа та його формуляр, і заголовок складався досить довільно [9].

Підвалини класичного сучасного вигляду заголовка в публікаціях архівних актових документів закладені російським ученим О.С. Лаппо-Данилевським на початку XX ст. Під час підготовки видання «Сборник грамот Коллегии Экономии» з урахуванням здобутків західноєвропейських (німецьких, австрійських) археографів він коротко сформулював вимоги до заголовків у публікації: «кожний окремий документ повинен мати оглав, що складається: з назви акту, нумера, дати, позначення від кого й кому акт дано та його зміст» [10].

Спочатку питання про методи описування джерел і публікацію описів, інвентарів та описувань актових джерел не ставилося як окреме завдання. Це пояснювалося тим, що Комісія працювала на матеріалах створеного за сприяння її членів при Університеті св. Володимира в 1852 р. Київського центрального архіву давніх актів, де було зібрано близько шести тис. гродських, земських і міських актових книг та 460 тис. окремих документів Київської, Подільської і Волинської губерній, починаючи від XVI ст. Це відбилося на другому значному видавничому проєкті – «Архиве Юго-Западной России». Колосальна нерозроблена джерельна база вражала, й інтереси публікації документів були на той час важливі-

шими, ніж завдання їхнього справжнього опису.

Спроби уніфікувати заголовки як ранні форми камеральних археографічних методик відобразилися у виданнях «Памятников», де було репрезентовано документи з історії православних братств, соціально-економічні та політичні документи [11]. Це дало змогу відпрацювати перші підходи до формування заголовків за предметно-видовими ознаками документів. На жаль, багато проектів не здійснилося за браком коштів, через дублювання з виданнями Петербурзької археографічної комісії, яка здійснювала видання «Актов, относящихся к истории Западной России» [12].

Вимога поєднання публікації документів, монографічного дослідження та науково-довідкового апарату є цікавою особливістю перших археографічних видань не лише Київської комісії, а й усіх подібних інституцій, передусім Петербурзької археографічної комісії. На нашу думку, це є органічною особливістю розвитку археографії як науки, коли на першому етапі для неї, як і для методів історичного пізнання XIX ст. в цілому, характерні синкретичні методики, які з часом, у міру розвитку науки, спеціалізувалися й оформилися в окремі методи історичного дослідження, а також у види наукової продукції. Таким, наприклад, був проект М.Д.Іванишева щодо вже згаданого «Архива Юго-Западной России», реалізованого в 35 томах по восьми тематичних частинах у 1859–1914 рр. Цілком закономірно, що в перші роки підготовки публікацій документів археографи переважно звертали увагу на принципи передачі тексту документів. Такий підхід дав змогу на першому етапі розвитку археографії не тільки задовольняти зростаючі потреби історичної науки в комплексах джерел, а й стимулювати дослідження та дискусії з проблем історії України [13].

Слід зазначити, що надалі під час реальної роботи з окремими томами «Архива ЮЗР» упорядники відмовилися від принципу поєднання монографічного дослідження з публікацією архівного матеріалу. Монографічне дослідження перетворюється на наукову передмову або коротку за обсягом вступну статтю. Після понад 50 років діяльності Комісії за пропозицією М.Ф.Владимирського-Буданова [14] виникає спеціальний вид видання Комісії - «Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов» (К., 1911. - Вип. 1; К., 1916. - Вип. 2), де публікувалися звіти Комісії (т.зв. «Летопись занятий Комиссии»), розгорнуті дослідження й короткі розвідки, джерела з історії України, суміш, де певне місце мала займати історична бібліографія [15].

Лише на початку XX ст., поширюючи свої

завдання, разом з актовим матеріалом, Комісія звернула увагу на наративні та картографічні джерела. Виникають проекти С.Т.Голубева («Летопись Ф.Софоновича», «Памятники литературной полемики православных южноруссов с протестантами и латино-униатами в Юго-Западной Руси за XVI-XVII ст.»), В.О.Кордта («Материалы по истории русской картографии»), О.І.Левицького («Южнорусские летописи»: Львівський літопис, літопис І.Єрлича, літопис С.Величка), А.С.Криловського («Собрание сочинений Мелетия Смотрицкого») [16]. Ці проекти, хоча й були розпочаті, на жаль, у ті часи не були завершені [17]. Втім, за визнанням сучасних істориків, розроблені київськими вченими, едиційні методики значно вплинули на формування вітчизняної археографічної практики другої половини XIX – початку XX ст. Не можна ігнорувати й внесок цих учених у створення камеральних методів описування та дослідження пам'яток, розвитку методів окремих спеціальних дисциплін, зокрема палеографії, дипломатики, текстології, картографії тощо, які передували публікації актових та наративних джерел. Власне, в ті часи сформувалася київська школа археографів.

Археографічна комісія НТШ у Львові, діяльність якої значно активізувалася після очолення М.С.Грушевським історико-філологічної секції, набагато ширше підходила до розуміння завдань археографії. М. Грушевському належить концепція поєднання історичних та філологічних студій і видань «пам'яток літописних, правних, історико-культурних, історико-статистичних і історико-етнографічних, до історії церкви, освіти, матеріальної культури etc., з усієї території і древньої минувшини українсько-руського народу», яка висловлена в передмові до першого тому фундаментального видання АК НТШ «Жерела до історії України-Руси» (Львів, 1895).

Ці підходи сформували комплексний напрям в археографії пам'яток історії, літератури, мови. Разом з актовим матеріалом з історії України XV-XVIII ст. різних українських земель та збірниками ілюстрацій пропонується підготовка наративних джерел: пам'яток давнього українського письменства (XI-XV ст.), літописців різних періодів історії України (русько-литовський, Кройнік Феодосія Софоновича, Літописець Волині та України), пам'яток полемічної літератури, віршованого письменства, духовних і світських пісень, українських драматичних творів, матеріали творчості окремих осіб (листування Пилипа Орлика, щоденник Якова Марковича), інвентарів XVII-XVIII ст., збірки стародруків XVI-XVII ст. (Стефан та Лаврентій Зизанії) [18]. Іван Франко видає фундаментальну серію новозавітних, старозавітних апокрифів, апокрифів про святих,

планує видати «Патерик» Йосифа Тризни, збірку легенд тощо. Систематичне збирання та публікація джерел з різних проблем, періодів і явищ української історії (Хмельниччини, Козаччини, Гетьманщини) було основним завданням АК. Археографічні експедиції передбачали збирання та копіювання матеріалів в інших сховищах [19].

Найбільш показовою ознакою комплексного підходу до поняття археографії, що розвивалася в науковій школі НТШ, є не лише підготовка тематичних збірників документів, а й наративних джерел XV-XVIII ст., в тому числі мемуарної прози, посібників, літературних джерел.

На відміну від актової археографії, камеральні методи описання рукописних книг та складання заголовків при публікації пам'яток історіографії, літератури й мови, які тісніше були пов'язані з бібліографією, на початок ХХ ст. мали сталі традиції і свою методику опису, що набула значення базової на багато десятків років наперед. Ці методи відпрацьовувалися при масовій каталогізації рукописних книг, при складанні описів та переліків рукописних книг, під час каталогізації в рукописних підрозділах бібліотек та архівах. Практичні основи опису наративних джерел й рукописних книг в Україні розробляли І.М.Каманін, Є.Ф.Карський, І.Я.Франко, І.С.Свенціцький, М.І.Петров, Ф.І.Тітов, В.Березін, А.Дмитрієвський, Д.І.Абрамович, Г.Крижанівський, О.О.Лебедев, С.О.Щеглова, М.М.Сперанський, Є.Є.Голубинський [20] та інші вчені.

У ХІХ ст. основні принципи опису книг, якими керувалися археографи і бібліографи рукописних джерел, не були чітко визначені й залежали від багатьох причин та обставин, починаючи від загальної ерудиції археографа (від академіків до аматорів) до особистого наукового інтересу дослідника. Системам опису властивий методичний еkleктизм: від одного рядка в каталозі (лише із зазначенням автора, назви, загальної дати і кількості аркушів), до найдетальнішого опису почерків, історії надходження до колекції або збірки, великий постатейний розпис окремих джерел зі вказівкою на особливості мов та діалектів, з цитуванням окремих частин тексту тощо.

Бібліографія рукописів мала альтернативну назву «археологія рукописних пам'яток», що відбивало нерозвиненість термінів, а проблеми опису рукописної спадщини переважно розглядали численні археологічні з'їзди та зібрання. Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. після виокремлення археографії в самостійний історико-філологічний напрям пошуку, опису й публікації пам'яток історії та літератури практичний опис рукописних пам'яток у бібліотеках і музеях впроваджувався як різновид бібліографічної роботи для створення охоронних та пошукових каталогів.

Початковий період камеральної археографії не розділяв описів пам'ятки писемності і рукописної книги. За одиницю опису приймався будь-який рукопис, незалежно від того, був він книжкової форми, чи існував у вигляді окремого документа, фрагмента чи уривка тексту. Принципово важливим для філолога та історика, насамперед, було виявити й облікувати писемні джерела, а реєстраційно-каталогізаційний підхід набував значення прийому описання книг для описів [21].

Бібліографія рукописної книги на початок ХХ ст. нагромадила значно більший досвід у галузі опису рукописних наративних пам'яток, аніж архівного документа. Особливої ваги набувають методичні засади опису рукописів, закладені В.М.Перетцем, який відмовився від реєстраційно-каталогізаційного підходу до опису книг і порушив питання про необхідність подальшого розвитку методу дослідження джерел, уніфікації наукового опису книг, визначення основних атрибутів рукописів для складання методики археографічного аналізу. Щоправда, В.М.Перетц, як і попередники, вважав його різновидом «археології» як науки про опис давніх пам'яток, незалежно від того, були вони писемними чи ні.

Чотирнадцять основних пунктів (чи рубрик) опису містили: 1) шифр або номер опису та номери, під якими цей рукопис був попередньо відомий; 2) назву рукопису та його склад, якщо це збірник; а також однорідність походження; 3) формат; 4) кількість аркушів; 5) матеріал письма (пергамент чи папір), філіграні; 6) дата складання рукопису; 7) палеографічні особливості; 8) особливості мови; 9) передачу записів про дату та місце написання рукопису; цін на книгу, власницькі записи; 10) постатейний опис змісту рукопису з вказівкою на оригінальність рукопису, редакції та ізводи; 11) оздоблення та прикраси рукопису; характеристику художнього стилю; 12) опис мініатюр; 13) опис оправи; 14) покажчики іменні до описів рукописів [22].

В.М.Перетц визначив основні правила (або основні принципи) опису рукописів на власних засадах, що відрізнялися і від бібліографічного, і від археографічного описання актових документів, та заклав підвалини цілої школи джерелознавчого й науково-інформаційного дослідження рукописної спадщини, створивши зразок класичного археографічного опису давнього рукопису, незалежно від його форми — книжної чи некнижної. Саме йому належить запровадження поняття «опису» рукопису як методу наукового пізнання писемного джерела та створення його універсальної інформаційної структури. Л.А.Дубровіна називає його кодикографічним. Вона вказує, що цей напрям сформувався на

початку ХХ ст. як різновид бібліографічної роботи зі створення охоронних і пошукових каталогів, але завершення знайшов у працях В.М.Перетца [23].

Подальший розвиток завдань та функцій актової археографії й бібліографії наративних джерел, які впливали на розвиток її як окремої допоміжної історичної дисципліни, пов'язаний із діяльністю Археографічної комісії ВУАН. У її проектах, разом з актами з історії Запорозької Січі, Генерального військового суду, історії «возз'єднання Русі», історії української церкви, літератури і мистецтва, зовнішньої історії, українського літописання, конфесійних пам'яток тощо, широко представлено описи актів, документів, джерел, архівів, карт – власне археографічних довідників [24]. Такими є: «Водяні знаки українських фабрик» (І.М.Каманін, О.І.Витвицька) [25]; «Опис актів збірки О.Лазаревського» (О.С.Грушевський, К.О.Лазаревська) [26]; «Опис книг Румянцевської ревізії», збірок документів М.Судієнка (О.С.Грушевський) [27]; «Родинна збірка Лазаревських», у тому числі й «Біобібліографічний покажчик праць О.М.Лазаревського» (К.О.Лазаревська) [28]; «Збірка передмов з слов'яно-руських стародруків XV-XVII вв.» (А.С.Криловський) [29]; «Опис українських стародруків» (В.О.Романовський) [30]; «Описи староств» (В.О.Романовський) [31]; «Перелік рукописів українського походження взагалі й зокрема тих, які містять у собі пам'ятки української літератури та мови» (В.М.Перетц) [32]; «Опис справ Малоросійської колегії»; «Огляд бібліографії церковно-слов'янських стародруків» (В.І.Барвінок) [33]; «Рукописи Церковно-археологического музея Киевской духовной академии. Т.2» (О.О.Лебедев) [34]; «Опис грамот та актів, що зберігалися в збірках колишньої Київської комісії для розбору давніх актів та АК» (В.О.Романовський) [35]; «Реєстр документів з історії України, надрукованих в різних виданнях» (О.М.Андріяшев) [36]. На жаль, абсолютну більшість проектів так і не було реалізовано в ті часи, а після реорганізації Академії діяльність Комісії зовсім припинилася.

Аналіз змісту діяльності, планів, кадрового складу АК ВУАН свідчить, що камеральні завдання актових документів внесли в діяльність АК переважно архівісти (передусім В.О.Романовський, О.М.Андріяшев), а бібліографічні методи – дослідники, котрі мали досвід роботи з архівними документами, стародруками та рідкісними виданнями й рукописними пам'ятками історії та культури (В.І.Барвінок, В.М.Перетц, О.О.Лебедев).

Для становлення української археографії 20-ті – початок 30-х років набули вирішального значення. Від цього періоду шляхи традиційного попереднього розвитку археографії та бібліографії

рукописної книги розгалужуються. Камеральні методи опису рукописних пам'яток повністю відмежувалися від бібліографії і залишилися за археографією, а камеральні методи опису архівних джерел перейшли до архівістики. Радянські архівісти почали розвивати свою теорію і практику археографії та архівістики. Поняття «археографія» як система опису поширюється не лише на давні акти, а й на документи, що зберігають архіви в цілому, в тому числі й на ті, котрі щойно надійшли з діючих установ і набули значення ретроспективних.

1. Коршунов О.П. Библиография: теория, методология, методика. – М., 1988. – С.7.
2. Боряк Г.В. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна Україніка»: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – С. 107–108.
3. Чирков С.В. О применении термина «археография» в начале XX в. // Археологический еженедельник за 1981 г. – М., 1982. – С. 21–25.
4. Боряк Г. В. Вказ. праця. – С. 80-103.
5. Там само. – С. 70-71.
6. Журба О.І. Київська археографічна комісія (1843-1921). – К., 1993.
7. Отчет из трудов Временной комиссии для разбора древних актов за 21 год ее существования. – Институт рукопису НБУВ. - Ф. X., спр. 10206.
8. Див.: Едиційна археографія в Україні у ХІХ – ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. – К., 1993. – Вип.1.
9. Порівн. критичні зауваження щодо заголовків видань ХІХ – початку ХХ ст., зокрема щодо неповного розкриття змісту документа, що публікується (Ватуля Б.С. Развитие археографии на Украине в ХІХ и начале ХХ веков. – К., 1952; Журба О.І. Київська археографічна комісія. 1843-1921: Нарис історії і діяльності. – К., 1993).
10. Цит. за: Романовський В. Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Харків, 1927. – С.161; порівн.: Правила издания «Сборника грамот Коллегии Экономии». – 1922.
11. Памятники, издаваемые Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1845. – Т.1.
12. ІР НБУВ. - Ф.Х., спр. 10206, арк. 35–37; Центральний державний історичний архів України (Київ). - Ф. 442, оп. 152, спр. 232, ч. 1, арк. 161.
13. Едиційна археографія в Україні у ХІХ – ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. – С. 8.
14. ЦДІАУ. - Ф. 849, оп.1, спр.69, арк. 204 зв. (М.Ф.Владимирський-Буданов був головним редактором видання).
15. Едиційна археографія в Україні у ХІХ – ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. – С.44-45.
16. Там само. – С. 47–50.
17. Ульяновський В. Незнаний том «Архива Юго-Западной России» // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. 222. – С.360-369.
18. Едиційна археографія в Україні у ХІХ – ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. – С.53-66.
19. Грушевський М.С. Про видання джерел до історії українсько-руської // Справоздане з діяльності відділу і секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові під

час загальних зборів дня 11 мая 1893 р. до 31 грудня 1894 р. — Львів, 1895.— С.12—16.

20. Методи опису рукописів розвивалися не лише під час описування рукописних збірок, а й у дослідженнях пам'яток та їх зовнішнього опису: *Абрамович Д.И.* Исследование о Киево-Печерском патерике как историко-литературном памятнике. — СПб., 1902; *Каманин И.М.* Главные моменты в истории развития южно-русского письма в XV—XVIII вв. // Палеографический сборник: Материалы по истории южно-русского письма в XV—XVIII вв. — К., 1899. — С.1—19; *Його ж.* Метрический метод в палеографии и результаты его приложения к изучению южно-русского устава и полуустава XVI—XVII вв. // Изв. XIII Археологического съезда. — Харьков, 1905. — №6. — С.44—46; Изв. Таврической ученой архивной комиссии. — Симферополь, 1906. — С.120; *Карский Е.Ф.* Славянская кирилловская палеография. — Л., 1928; (факсимільне перевидання. — М., 1979).
- Комплексні методи бібліографічного та археографічного аналізу використовують *Ф.Тітов* (Очерки по истории русского книгописания и книгопечатания: Русское книгописание XI—XVIII веков. — К., [1912]) та *М. Сперанський*

(Описание рукописей библиотеки историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине. — Москва; Нежин, 1901. — Т.1, кн.1—2).

21. *Дубровіна Л.А.* Кодикология та кодикографія української рукописної книги. — К., 1992. — С. 43—48.
22. Там само. — С. 59—62.
23. Там само. — С. 43—44, 62.
24. Едиційна археографія в Україні у XIX — XX ст.: Плани, проекти, програми видань. — С. 67-100.
25. ІР НБУВ. — Ф. X., спр. 10706, арк. 1-1 зв.
26. Там само. — Спр. 10714, арк. 1; спр. 10715, арк. 2 зв.
27. Там само. — Спр. 10714, арк. 1.
28. Там само. — Спр. 10758, арк. 1-2; спр. 10760, арк. 1-1 зв.; 10785, арк. 1 зв.
29. Там само. — Спр. 10724, арк. 2.
30. Там само. — Спр. 10729, арк. 1-2.
31. Там само. — Спр. 10723, арк. 2.
32. Там само. — Спр. 10729, арк. 1.
33. Там само. — Спр. 10744, арк. 1 зв.
34. Там само. — Спр. 10758, арк. 2.
35. Там само. — Спр. 10779, арк. 1 зв.; 10153.
36. Там само. — Спр. 10791, арк. 1 зв.

Рецензії. Огляди. Інформація

Сторінки літопису історичної науки України

Водотика С.Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років. — К; Херсон: «Айлант», 1998. — 172 с.

Важливе значення в досягненні національною історичною наукою світового рівня має вивчення розвитку вітчизняної історіографії. В цьому зв'язку заслуговує на увагу монографія С.Г.Водотики «Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років».

У праці, де використано широку джерельну базу, проаналізовано організаційні та концептуальні основи розвитку української історичної науки 20-років. Автор охарактеризував складні умови, в яких діяли наукові школи академіків *М.Грушевського* і *М.Василенка* в Києві, *Д.Багалія* в Харкові та керованої *М.Слабченком* школи, котра склалася в Одесі. Це особливо важливо, бо через політичну заангажованість у радянській історіографії панувала думка, що в 20-ті роки взагалі ніяких історичних наукових шкіл не існувало. Водотика доводить тезу про спадковість між дореволюційною українською історіографією і наукою 20-х років. Саме ця наступність і була одним із вирішальних чинників значних досягнень істориків даного періоду.

Автор рецензованої монографії проаналізував проблематику досліджень вітчизняних істориків 20-х років. У цих розвідках помітне місце відводилося вивченню історії держави і права Гетьманщини, устрою Запорозької Січі та причин її ліквідації. Зокрема, в третій чверті ХУІІІ ст. на Запорозжі загострилися соціально-економічні протиріччя:

всередині січового товариства між старшиною і рядовим козацтвом та між січовиками і несічовою людністю. Тиск Російської імперії поглиблював внутрішні суперечності в Січі, що, в свою чергу, посилювало руйнівні наслідки цього наступу.

С.Г.Водотика змалював галерею портретів українських істориків. Серед них відомий археограф та архівіст *Віктор Романовський*, херсонський краєзнавець *Віктор Гошкевич*, найближчий співробітник академіка *М.Грушевського* *Кость Копержинський*, учений з трагічною долею *Микола Слабченко*.

Рецензована праця не позбавлена і певних недоліків. Зокрема, в її тексті іноді зустрічаються повтори. Вона б тільки виграла від того, коли б в ній було вміщено іменний покажчик. Проте ці зауваження не можуть суттєво вплинути на загальну позитивну оцінку монографії, яка є помітним явищем у сучасній українській історіографії. Праця може бути корисною для вчителів, студентів, науковців, усіх, хто цікавиться історією України.

Віктор Кондрашов,
к.і.н., доцент кафедри історії України
Миколаївського педінституту

© Кондрашов Віктор, Київ, 1999